

הצעה להוראת משנה בשתי רמות

ישראל קליינמן

הקדמה

בבואנו ללמד משנה בבית הספר עלינו לזכור שכשם שישבעים פנים לתורה" שבכתב, אף במשנה יש הסברים רבים ושונים, ואף דרכים שונות בהוראתה, וצריכים אנו להתאים את הדרך הנלמדת לרמת התלמידים. כאשר מדובר בתלמידים בעלי רקע תורני, עלינו לשכלל ולפתח את המשנה על כל דקדוקיה בהתאם להבנת התלמידים. בכיתות טובות יותר אפשר אף לעורר מידי פעם את התלמידים לשאלות הבנה ודיוק - כאשר הם בעצם שאלות הגמ' אח"כ - וכך הם יקנו לעצמם לא רק בקיאות תורנית, אלא אף יחדדו את שכלם לחשוב ולהגות כמחשבתם של חכמים. לעומת זאת ישנם בתי ספר רבים שהתלמידים שם אינם מסוגלים להגיע לרמת לימוד כזאת, ולכן עלינו לחשוב היטב כיצד להקנות להם את המשנה. בעדיפות ראשונה עלינו לפתח אצל התלמידים יחס חיובי לתורה - על כל המשתמע מכך - ורק על בסיס זה להוסיף ולהקנת ידע ובקיאות בכל כחה לפי רמת תלמידיו, ובהתחשב גם באופיה המיוחד של הכחה.

כדי להמחיש ולהסביר את שכתבנו לעיל, אציע הסבר ודרך להוראת משנה - ב"מ פ"ז מ"ח - בשתי דרכים שונות. דרך אחת מתאימה לבית ספר ברמה תורנית סבירה, ודרך אחרת לבית ספר תיכון דתי, שבו צריך להיות דגש רב יותר על צורת הגשת המשנה, ורק אח"כ על תוכן המשנה, כפי שהסברנו לעיל.

לשון המשנה:

"שומרי פירות אוכלין מהלכות מדינה אבל לא מן התורה. ארבעה שומרין הן: שומר חנם, נשבע על הכל. והשואל משלם את הכל. ונושא שכר והשוכר נשבעים על השבורה ועל השבויה ועל המתה, ומשלמין את האבידה ואת הגניבה."

א. הוראת המשנה בדרך הראשונה

המשנה מתחילה בדינם של שומרי פירות אך זהו בעצם המשך של משניות קודמות, כך שקטע זה כבר נלמד בשעורים הקודמים, ואילו בשיעור זה נלמד את נושא ארבעת השומרים ודיניהם.

לפני שנעבור לדרך השיעור יש להכין ולהעריך את הקשיים שנובעים מתוך קריאה ראשונית של המשנה, וכן את המטרות שאליהם שואפים אנו, שבסוף השיעור יבינו וידעו התלמידים, וכך תוך כדי מהלך השיעור יתבהרו הקשיים והמטרות.

קשיים

- א. מהו גדרו ותפקידו של כל שומר מארבעת השומרים?
- ב. במשנה כתוב ששומר חינום "נשבע על הכל" - מה זה כולל? האם באמת על הכל?
- ג. "נשבע" - על מה נשבע? איזו שבועה יש פה ומדוע?
- ד. אם נושא שכר והשוכר דומים בדינים א"כ מדוע נקטה המשנה ארבעה שומרים ולא שלושה?

מטרות

- א. זיהוי ארבעת השומרים והמקרים שיכולים לקרות תוך כדי שמירה.
 - ב. ידיעת הדינים המיוחדים לכל שומר.
 - ג. ידיעת המקורות מן התורה בדיני השומרים.
 - ד. הבנת הדין שנושא שכר דינו כשוכר.
- ולבסוף, מטרה חינוכית: אחריות.

מהלך השיעור

בתור הכנה לשיעור היה על התלמידים לקרוא בבית את הפסוקים המתאימים מהתורה העוסקים בדיני שומרים (שמות פרק כ"ב פסוקים ו' - י"ד). כפתיחה לשיעור, כאשר המשנה עדיין סגורה אפשר לשאול: אלו מקרים יכולים לקרות אצל שומרים, ולכתבם על הלוח. תוך כדי כך נצמצם את המקרים לארבעה סוגים עיקריים: גניבה, אבידה, אונס ופשיעה. כעת יש לעשות על הלוח טבלה אשר בנויה משלוש עמודות:

שומר, מקרה, דין. אך מכיוון שמדובר בכיתה טובה נבנה את הטבלה בשני שלבים. בתחילה נכתוב בגיר לבן את המקרים והדינים כפי שמשמע מהתורה, ורק בשלב שני ובעזרת המשנה נדבר על שאר המקרים והדינים המתבארים מתוך המשנה ונכתבם בגיר שונה. ותוך כדי השיעור יעלו עוד שאלות המתבקשות ותירוציהם, ומה שיתחדש יתווסף לטבלה, כך שבסוף השיעור תהיה ביד התלמיד טבלה מעודכנת של המקרים והדינים כפי שמשמע מהתורה ומתבאר במשנה.

כך יראה הלוח בתחילת השיעור:

השומרים ודינים כמובא בתורה:

שומר	מקרה	דין
שמירה	גניבה + אבידה	נשבע ופטור
שמירה	אונס גניבה	נשבע ופטור חייב
שאיילה	אונס	אין בעליו עמו - חייב בעליו עמו - פטור
שכיר		בא בשכרו

שאלות הנובעות מהטבלה (ירשם לצד הטבלה)

1. ישנם ארבעה מקרים, מי הם בדיוק השומרים בשני המקרים הראשנים?
2. מה דין אונס בשי"ח?
3. מה דינו בפשיעה?
4. מה דין אבידה בשי"ש?
5. מהם דיניו של השואל?
6. מהם דיניו של השכיר?

כעת נלמד את המשנה ומפרשיה ותוך כדי כך נוכל לענות - ע"י התלמידים עצמם, ובמקרים קשים יותר בעזרת המשנה, על השאלות הנ"ל:

1. בתורה לא כתובים שמות השומרים במפורש, אלא מסופר לנו על ארבעה מקרים: שני מקרים של שמירה (ו' - ח', ט' - י"ב), מקרה של שאילה (י"ג) ואיזכור קצר של שכיר (י"ד). מכיוון שבמקרה הראשון מדובר על דין של גניבה ואבידה שהשומר פטור בהם, ואילו במקרה השני מדובר על גניבה שחייב בה השומר, חייבים להניח שהמקרה הראשון עוסק בשומר חינם ואילו המקרה השני עוסק בשומר שכר (ייתכן ותלמיד ישאל: לכאורה פרשה ראשונה מדברת בשומר שכר, כי שם הדין חמור יותר שמשלמים כפל, ואילו בפרשה שניה רק קרן? אלא שעל כך כבר מתרצת הגמ' [ב"מ צ"ד ע"ב] "קרנא בלא שבועה עדיפא מכפילה בשבועה" ומכיוון שהסבר זה קצת מסובך רצוי שלא להעלותו בשיעור). גם בתורה וגם במשנה מופיע ענין השבועה, ולכן כאן עלינו להסביר לתלמידים את שבועת השומרים: "שבועה שלא פשעתי בה ולא שלחתי בה יד" - ועיקר תקנתה כדי שהשומרים לא יקחו לעצמם את החפץ הנשמר ויטענו שנגנב או נאבד.

2. אמנם דין אונס אינו מופיע אצל שומר חינם, אך אפשר ללמוד דין זה בק"ו משומר שכר, שכן אם שומר שכר נשבע ופטור באונס, ק"ו ששומר חינם ישבע ויפטור באונס.

3. דין פשיעה אמנם לא מוזכר בתורה אצל השומרים אך סברא פשוטה היא שכל השומרים ואף שומר חינם שפשעו והתרשלו בשמירתם צריכים לשאת בתוצאות ולשלם, כך שמה שכתוב במשנה: "שומר חינם נשבע על

הכל ופטור" הכוונה חוץ מפשיעה וחידוש המשנה הוא בשאר המקרים אך בפשיעה פשוט הוא שחייב.

4. על שאלה זו עונה כבר הברטנורא שדין אבידה בשומר שכר נלמד מריבוי הפסוק "גנוב יגנב", ודרשו חז"ל "מכל מקום", ולכן אפשר ללמוד זאת מגניבה.

5. בתורה נאמר אצל שואל את הדין של "בעליו עמו - פטור". כאן עלינו להסביר שברגע שהבעלים נמצאים עם השואל הרי הם כמשתתפים בשימוש בחפץ, ובמקרה שקורה נזק כלשהו הם שותפים לו, שכן היה להם להיזהר. התורה מוסיפה דין נוסף שיש להסבירו: "מתה מחמת מלאכה - פטור". במקרה זה השואל אינו הגורם הישיר לנזק והוא רק בחזקת ה"קש ששבר את גב הגמל". כמובן שבשאר המקרים השואל יהיה חייב, שכן נהנה הוא בלי לשלם תמורה כלשהו, וודאי שעליו לשאת בתוצאות על כל נזר שיהיה.

6. לבסוף יש לברר את דינו של השוכר. אפשר להביא בפני הכתה את מחלוקת הגמ' [ב"מ צ"ג ע"א] בין ר' מאיר שסובר ששוכר הריהו כשומר חינם, לר' יהודה שסובר ששוכר הריהו כשומר שכר, וכן את סברות שני הצדדים, במידה והכתה מתאימה לכך. ולסיכום את מסקנת הגמ' להלכה ששומר שכר דינו כשוכר. מכאן נלמד שאמנם ישנם שלושה דיני שומרים, אך יש ארבעה סוגי שמירה, והוצרכו לכתוב גם את השוכר וגם את שומר השכר כי אמנם דיניהם משותפים אך הם מבצעים שתי פעולות שונות.

כפי שהזכרנו לעיל, בתחילת השיעור נמצא לעיני התלמידים שלד הטבלה שעיקרו דיני השומרים כפי שמופיע בתורה, כאשר תוך כדי השיעור אנו עונים על השאלות שנשאלו על הטבלה המקורית ומוסיפים את שאר הדינים (בגיר שונה) באותה טבלה, כך שבסוף השיעור תהיה בפני התלמידים טבלה מעודכנת של דיני השומרים מהתורה ובתוספת ביאור המשנה. כך תראה הטבלה בסוף השיעור:

השומרים ודיניהם כמובא בתורה וכמתבאר במשנה

שומר	מקרה	דין
שמירה שומר חינם	גניבה + אבידה אונס פשיעה	נשבע ופטור נשבע ופטור חייב
שמירה שומר שכר	אונס גניבה + אבידה פשיעה	נשבע ופטור חייב חייב
שאילה שואל	אונס גניבה + אבידה פשיעה	אין בעליו עמו - חייב בעליו עמו - פטור חייב חייב
שכיר ופטור שוכר	אונס גניבה + אבידה פשיעה	(בא בשכרו) נשבע חייב חייב

לסיכום השיעור יש לחזור שוב ובע"פ על השומרים ודיניהם, וכן יש מקום להרחיב את הדבור ולהדגיש מטרה חינוכית חשובה והיא אחריות השומרים כלפי החפצים שברשותו ובשמירתו.

הערת המערכת: אמנם טבלה זו מדגישה באופן ברור את התוספת של המשנה על מה שכתוב בתורה, אך נראה שלסיכום ראוי לתת בידי התלמיד (או שהתלמיד ישלים לבדו) טבלה שתבהיר לו בצורה ברורה ותמציתית את דיני השומרים. אפשר לתת טבלה כדלהלן:

השומר	אינם	גניבה ואבידה	פשיעה
שומר חינם	פטור	פטור	חייב
שומר שכר	פטור	חייב	חייב
שואל	חייב	חייב	חייב
שוכר	פטור	ר"מ - פטור ר"י - חייב	חייב

ב. הוראת המשנה בדרך השניה

כפי שכתבנו בהקדמה עלינו לחפש דרך נוספת בלימוד המשנה כדי להאזיב על התלמידים את המשנה, כך שכעת נלמד את אותה המשנה, אך בדרך אחרת - מושכת יותר ומעניינת יותר.

נפתח בהכרת המקרים המצויים אצל השומרים וחלוקתם לארבעה סוגים: גניבה, אבידה, פשיעה ואונס. מיד אח"כ נקרא את הפסוקים בתורה הנוגעים לדיני השומרים, אך כעת לא יהיה דיוק מדוקדק בהבדלים בין מה שכתוב בתורה לבין מה שכתוב במשנה אלא מיד נכתוב על הלוח את ארבעת השומרים לפי סדר התורה (להלן) כמתבאר בתורה שבע"פ. נסביר לתלמידים שהתורה כתבה שומר חינם ושומר שכר בתחילה, שכן כאן מדובר על ה"שומרים" ואילו אח"כ נכתבו השואל והשוכר שהם בגדר "משתמשים". לאחר מכן נקרא את המשנה ונכתוב על הלוח (להלן) את סדר המשנה לארבעת השומרים, וכאן נראה סדר שונה, וכמובן שנרצה לברר מדוע שינתה המשנה מסדר התורה. כדי לענות על כך, נרשום על הלוח את המשנה כלשונה, אך לא נכתוב אותה בצורה רגילה של יחידה אחת, אלא בצורה קצת שונה, כאשר נדגיש בגיר צבעוני מספר נקודות, ומתוך כך נוכל לענות על שהארנו לעיל.

כך יראה הלוח בסיכומו של מהלך זה:

ארבעה שומרין הם	סדר השומרים במשנה	סדר השומרים בתורה
שומר חינם והשואל	שומר חינם	שומר חינם
נושא שכר והשוכר	שואל	שומר שכר
שומר חינם נשבע על הכל	נושא שכר	שואל
שואל משלם על הכל	שוכר	שוכר
נושא שכר נשבעין על השבורה ועל השבויה ועל המתה		
והשוכר משלמין את האבידה ואת הגניבה.		

ייתכן שבשלב זה, ע"י העמדת המשנה בצורה זו והדגשת אותיות מסוימות, ישימו התלמידים לב לצורה המיוחדת של כתיבת המשנה ואת משמעות הדבר. במידה שלא, על המורה לקרוא שוב את המשנה כאשר הוא מטעים ומדגיש את שכבר הודגש על הלוח. בשלב זה ודאי מספר תלמידים כבר יבינו - את שהמורה יסביר וירחיב מיד - שהמשנה נכתבה בסדר מסוים ומיוחד כדי שהיא תיקלט היטב באזני השומעים: אנו רואים שבשורה הראשונה מופיעים השומרים הקשורים לאות ש (שי"ן ימנית) לעומת השורה השניה שבה מופיעים השומרים הקשורים לאות ש (שי"ן שמאלית). עפ"י אף נוכל לתרץ בפשטות מדוע נכתב נושא שכר שהוא בש (בשי"ן שמאלית) ולא שומר שכר שהוא בש (בשי"ן ימנית). בהמשך אנו רואים שבשורה השלישית והרביעית מובאים השומרים שיש להם דין כולל

- "על הכל" - אם בפטור בשבועה בשומר חינום, ואם בחיוב תשלומין אצל השואל (אמנם יש מקרים יוצאי דופן והם אכן יוסברו בשלב מאוחר יותר). דבר נוסף שיש לשים אליו לב הוא, שיש כאן הדרגה: נשבע; משלם; נשבעין; משלמין. ונקודה אחרונה: המילים "על" ו"את" חוזרות על עצמן בשורה החמישית והשישית, ששם מופיעים דיניהם של נושא שכר והשוכר.

מובן מאיליו שבשלב זה יזעקו התלמידים וישאלו: אמנם זה יפה, אך מדוע זה נצרך? וכעת נסביר להם שבזמן התנאים לימדו ושיננו משניות בע"פ, ורק בשלב מאוחר יותר, כשראה רבי שבאים גזירות על עם ישראל, ויש חשש שתיבטל תורה מישראל, עמד וכתב את המשנה, אולם לפני כן שיננו אבות לבנים ורבנים לתלמידיהם את המשניות בע"פ. לכן כשרצו שיזכרו היטב את המשנה חיברו אותה בצורה שתהיה קלה לזכירה, ע"י חרוזים, מוטיב חוזר, משקל ספרותי וכדומה.

לאחר הסבר זה ולסיכום השיעור אפשר לחזור שוב על המשנה - ואפשר לשתף בזה את כל הכתה - כאשר המשנה נקראת בצורה המיוחדת כפי שערכנו לעיל, עם ההדגשים המיוחדים. כעת אפשר לעבור על פרטי דיני השומרים בהתאם לרמת הכתה. לשיעורי בית אפשר לבקש ללמוד את המשנה בע"פ ומימלא את הדינים הנובעים ממנה.

לסיום

שתי דרכים אלו בלימוד משנה זאת עובדו ונוסו על ידי בבתי הספר. הדרך הראשונה נכתבה תוך כדי לימוד ועיון במשנה ובפרושיה, ונוסתה בכתה בעלת רמה גבוהה, ואילו הדרך השנייה נוסתה על ידי בכתה ממוצעת בבית ספר הנחשב ברמה הממוצעת של שאר התיכונים הדתיים שברחבי הארץ. תלמידות הכתה מאד נהנו מהשיעור, ולשיעור שאח"כ לא היתה בת שלא ידעה את המשנה ואת הדינים הנובעים ממנה בע"פ. דבר זה אף בא לידי ביטוי במבחן שנערך לאחר כמה שבועות.

יש להדגיש שמדובר פה כמובן רק במשנה אחת, אך בדומה לכך עלינו לחפש בכל משנה ומשנה את הדרך המיוחדת שיש ללמדה כדי שהתלמידים ברמה הבינונית ומטה יוכלו להבין וללמוד ואף לאהוב שיעור משנה.